

EUROPA

Nasza historia

8

Spis treści

Rozdział I. Druga wojna światowa 1939–1945 8

- 1.1 1939–1941: kolejna wojna ogarnia świat 10
- 1.2 Życie codzienne w ogarniętej wojną Europie 20
- 1.3 Holocaust – zagłada Żydów 30
Warsztat historyka. Analiza filmu historycznego 39
- 1.4 Ruch oporu w Europie 1939–1945 40
- 1.5 Koalicja antyhitlerowska i zakończenie wojny 48
Warsztat historyka. Analiza pomnika 53
- 1.6 Test kompetencji 60

Rozdział II. Świat po 1945 roku – strach gwarantem pokoju 62

- 2.1 Powstanie ONZ – upragniony pokój? 64
- 2.2 Sojusznicy stają się przeciwnikami – rozpoczyna się zimna wojna 68
Warsztat historyka. Mapa z czasów zimnej wojny 77
- 2.3 Integracja europejska – czy tylko wizja pokoju? 80
Warsztat historyka. Rozmowa ze świadkiem historii 83
- 2.4 Stare i nowe punkty zapalne – konflikt na Bliskim Wschodzie 84
- 2.5 Afryka i Azja – kolonie przekształcają się w państwa 88
- 2.6 Zimna wojna, ale z próbami ocieplenia 92
- 2.7 Test kompetencji 96

Rozdział III. Polska i podzielone Niemcy – trzy państwa w pojałtańskiej Europie 98

- 3.1 Polska: nowy początek pod sowiecką kontrolą 100
- 3.2 Niemcy: z czterech stref okupacyjnych powstają dwa państwa 104
- 3.3 Społeczeństwo i gospodarka PRL w latach 1956–1976 112
- 3.4 Życie w dwóch państwach niemieckich 118
- 3.5 Przemiany zaczęły się w Polsce: od „Solidarności” do jesieni narodów 126
- 3.6 Test kompetencji 136

Rozdział IV. Europa i świat w epoce globalizacji 138

- 4.1 Europa po 1989 r.: sukcesy i problemy 140
Warsztat historyka. Przygotowanie wycieczki do muzeum 147
- 4.2 Globalne problemy i wyzwania stojące przed ludzkością w XXI w. 148
Warsztat historyka. Sprawdzanie informacji z internetu 151
- 4.3 Test kompetencji 154

Rozdział V. Europa – nasza historia. Nasza przyszłość? 156

- 5.1 Czym jest Europa? 158
- 5.2 Od czasów średniowiecza po współczesność – Europa na przestrzeni wieków 160
- 5.3 Test kompetencji 166

Indeks wybranych osób, nazw i pojęć 168

Źródła ilustracji i fotografii 174

↓ Żydzi schwytyani podczas powstania w getcie warszawskim w drodze do pociągu, który ma ich zabrać do obozu zagłady, kwiecień 1943 r.

1 września 1939 r.
Niemcy napadają na Polskę – początek II wojny światowej

22 czerwca 1941 r.
Plan *Barbarossa* – Niemcy atakują Związek Sowiecki

20 stycznia 1942 r.
Na konferencji w Wannsee zapada decyzja o zorganizowanej zagładzie Żydów

28 listopada – 1 grudnia 1943 r.
W Teheranie odbywa się pierwsza konferencja wielkiej trójki

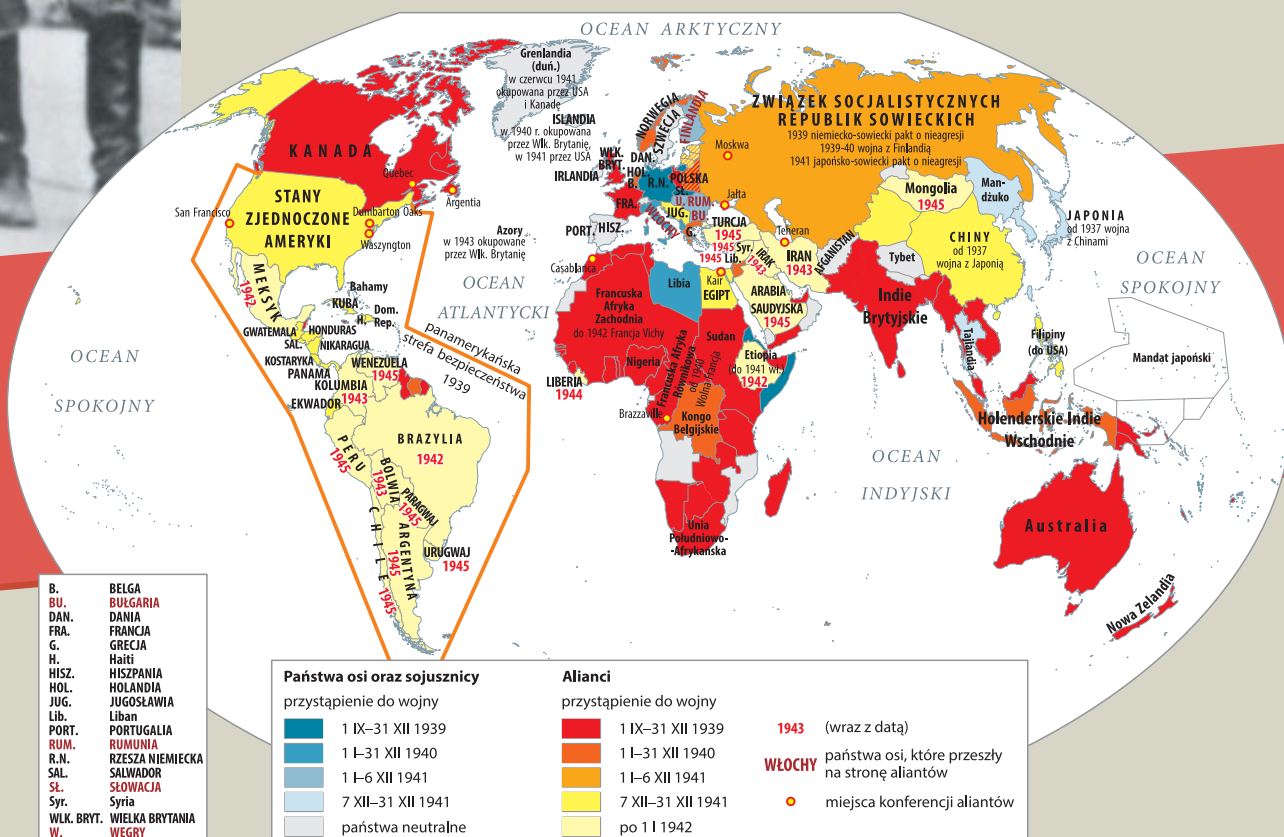
8 maja 1945 r.
III Rzesza kapituluje – koniec działań wojennych w Europie

I

DRUGA WOJNA ŚWIATOWA 1939–1945

1 września 1939 r. rozpoczęła się II wojna światowa, która okazała się największym i najstraszliwszym konfliktem w dziejach ludzkości. Życie straciło w niej kilkadziesiąt milionów ludzi – nie tylko żołnierzy, ale głównie cywilów. Wojna szczególnie dotknęła narody słowiańskie w Europie (zwłaszcza Polaków i Rosjan) oraz narody we wschodniej Azji. Wprost niewyobrażalne rozmiary przybrał mord na ludności żydowskiej w Europie. Wiele państw poniosło ogromne straty materialne. Ostatecznie III Rzesza i jej sojusznicy (głównie Włochy i Japonia) zostały pokonane przez aliantów, wśród których główną rolę odegrali Związek Sowiecki, Stany Zjednoczone i Wielka Brytania. Które państwa wzięły udział w wojnie? Jak przebiegały działania zbrojne? Jaki los spotkał ludność cywilną? Jak wspominamy dzisiaj II wojnę światową? Czy różniła się ta wojna od wszystkich innych w przeszłości?

↑ M. 1. Państwa osi i alianti podczas II wojny światowej (1939–1945).

1.2 Życie codzienne w ogarniętej wojną Europie

W latach 1939–1942 III Rzesza wspierana przez swoich sprzymierzeńców opanowała niemal cały kontynent europejski. Spowodowało to drastyczną zmianę w życiu społeczeństw podbitych krajów. W jaki sposób okupanci zarządzali podbitymi terenami? Czy polityka wobec miejscowej ludności była wszędzie jednakowa? Jaki wpływ wojna miała na życie codzienne Europejczyków?

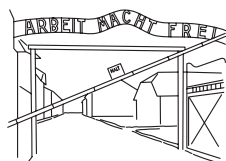
wrzesień 1939 r.

Polska dostaje się pod okupację niemiecką i sowiecką

kwiecień/maj 1940 r.

Niemcy zakładają obóz koncentracyjny Auschwitz

listopad 1942 r.

Niemcy rozpoczynają działania wysiedleńcze i pacyfikacyjne na Zamojszczyźnie (Akcja Zamość)

lutym 1945 r.

Aliancki nalot na Drezno powoduje wielkie zniszczenia w mieście

XX w.

Życie podczas okupacji na zachodzie Europy

We wszystkich okupowanych krajach wojna wpłynęła na codzienność mieszkańców, ale w Europie Zachodniej polityka okupantów była prowadzona w sposób mniej brutalny. Można tam było wyjść na ulicę bez ryzyka niespodziewanego aresztowania. Działały kina, kabarety i teatry, do których chodziła zarówno ludność okupowana, jak i okupanci. Ukazywała się ocenzurowana przez Niemców prasa, działały szkoły różnych szczebli. W Holandii przez pewien czas mogły działać partie polityczne, a w Danii władzę nadal sprawowały organy konstytucyjne: król, parlament i rząd. Co więcej, zaopatrzenie w żywność dość długo pozostawało na w miarę wystarczającym poziomie. Dlatego Niemcy liczyli, że większość mieszkańców podbitych państw zachodnich pogodzi się z zaistniałą sytuacją, a terytoria tych państw staną się częścią „Wielkiej Rzeszy”.

Plany te nie powstrzymały jednak okupanta od prowadzenia w podbitych krajach rabunkowej polityki gospodarczej, nastawionej na wsparcie niemieckiego przemysłu zbrojeniowego oraz poprawę zaopatrzenia w Rzeszy. Niemcy nie odeszli też od polityki rasistowskiej, która w krajach Europy Zachodniej była skierowana przede wszystkim przeciwko Żydom oraz Romom i Sinti.

← **IL. 1.** W czasie okupacji król Danii Christian X, aby zmanifestować Niemcom niezawisłość swojego kraju, odbywał przejażdżki konne ulicami Kopenhagi, podczas których towarzyszyli mu liczni mieszkańcy duńskiej stolicy; zdjęcie z 1942 r.

Formy współpracy z okupantami

Podczas okupacji w podbitych krajach dochodziło do różnych form kolaboracji, czyli współpracy z Niemcami. W państwach Europy Zachodniej i Północnej okupanci chcieli nawiązać bliższą współpracę z przedstawicielami miejscowej ludności, aby w ten sposób umocnić swoją władzę oraz zapobiec rozwojowi ruchu oporu. Postacią, która stała się symbolem kolaboracji z Niemcami, był Vidkun Quisling (czytaj: widkun kisling), przywódca norweskich faszystów. Zafascynowany ideologią nazistowską, stworzył w Norwegii rząd ściśle współpracujący z okupantem.

Do współpracy z Niemcami doszło też we Francji. Po klęsce w czerwcu 1940 r. Alzacja i Lotaryngia zostały włączone do Rzeszy, północna i zachodnia część kraju trafiły pod niemiecką okupację, a na południu i w centrum powstało zależne od III Rzeszy państwo francuskie – tzw. wolna strefa ze stolicą w Vichy (czytaj: wiszi). Miało ono własny rząd i armię, na których czele stanął marszałek Philippe Pétain (czytaj: filip petę). Aby uniknąć niemieckiej inwazji, autorytarny rząd Pétaina rozpoczął współpracę z III Rzeszą, m.in. zwalczając ruch oporu i pomagając w wysyłaniu francuskich Żydów do obozów koncentracyjnych i zagłady.

Mimo różnych form współpracy wraz z upływem wojny sytuacja ludności cywilnej w zachodniej i północnej Europie stawała się coraz trudniejsza. Rozwijał się ruch oporu wobec okupanta. W odpowiedzi Niemcy zaostrzali represje. Następowaly aresztowania, egzekucje zakładników, deportacje i wywózki na roboty przymusowe. Żydzi trafiali do obozów zagłady. Pogarszała się też sytuacja zaopatrzeniowa, ponieważ żywność i wyroby przemysłowe były wywożone do Rzeszy.

↑ **IL. 2.** Niemieccy żołnierze w paryskiej kawiarni w 1940 r.

ŻR. 1. Iść na współpracę z okupantem...

Emil Hácha był zależnym od III Rzeszy prezydentem Protektoratu Czech i Moraw w latach 1939–1945. W piątą rocznicę utworzenia Protektoratu (15 marca 1944 r.) wygłosił przez radio apel do narodu:

- 1 Drogę życia i drogę śmierci dzieli czasami tylko mała chwila. I właśnie w takiej chwili zdecydowaliśmy się iść wspólnie z Führerem. Od tego czasu pokonałiśmy wiele przeszkód, jednak jako wspólnota ciągle żyjemy... To jest najważniejszy dowód
- 5 słuszności drogi, którą kroczymy. Dlatego z czystym sumieniem mogę od was wszystkich wymagać, abyście w dalszym ciągu we wszystkich okolicznościach pozostali wierni memu kierownictwu i Rzeszy, której zwycięstwo zapewni wam i waszym dzieciom szczęśliwą przyszłość.

<https://www.radio.cz/en/section/archives/a-bizarre-speech-by-an-ailing-president>; dostęp: 5.06.2019.

ŻR. 2. ...czy nie?

W 1941 r. adwokat E.W. Nansen napisał potajemnie z Oslo do Brytyjczyków:

- 1 Odnosnie do sytuacji ogólnej w Norwegii, mam nadzieję, że nikt w Londynie nie myśli, że jesteśmy narodem Quislinga. [...]
- 5 Quislingowcy prawdopodobnie stanowią 2% ludności, pozostałe 98% codziennie, na wszystkie sposoby, walczy ze zdrajcami. Martwi mnie myśl, że moglibyśmy uchodzić za naród godny pogardy dlatego, że mamy Quislinga i jego zwolenników. [...] Wszyscy
- 10 robimy co tylko można, opierając się biernie Niemcom i quislingowcom.

T. Szarota, *Życie codzienne w stolicach okupowanej Europy*, Warszawa 1995, s. 134.

1. Omów politykę okupacyjną Niemiec w Europie i powiedz, w jaki sposób wpływała ona na codzienność zwykłych ludzi.
2. Wyjaśnij, czym była kolaboracja i jakie formy przybierała w okupowanej Europie Zachodniej i Północnej.
3. Współpracować z okupantem czy nie? Wykorzystując tekst z podręcznika, **IL. 1.** oraz **ŻR. 1.** i **ŻR. 2.** omów i oceń postawy przywódców państw okupowanych przez Niemców.

↑ **IL. 3.** Łapanka w Warszawie (8 października 1942 r.). Zatrzymane w łapanekach osoby najczęściej wywożono do Niemiec na roboty przymusowe. Czasem jednak wysyłano je do obozów koncentracyjnych lub rozstrzeliwano.

Terror nie ominął także wsi. Niemcy palili wybrane miejscowości, a ich ludność mordowali lub wywozili do obozów. Tylko w okupowanej Polsce spacyfikowano ponad 800 wsi. Na zajętych przez Niemców terenach ZSRS skala zniszczeń była jeszcze większa. Symbolem takich pacyfikacji stały się m.in. Michniów w Polsce, Lidice w Czechach czy Chatyną na Białorusi.

Okupanci prowadzili również rabunkową politykę gospodarczą. Zagarniali na swoje potrzeby produkty rolne i przemysłowe. Prowadziło to m.in. do ustawicznego braku żywności i głodu, zwłaszcza w miastach. Ratunkiem był tzw. szmugiel, czyli nielegalne wyprawy na wieś, gdzie można było kupić żywność od chłopów.

Okupacja niemiecka w Europie Wschodniej

W Europie Środkowo-Wschodniej niemieccy okupanci prowadzili wobec miejscowej ludności politykę opartą na teoriach rasistowskich. Nie wahali się stosować terroru: masowych wywozków do pracy przymusowej, przesiedleń, wypędzeń i mordów. Na wszelkie próby oporu reagowali znacznie bardziej brutalnie niż w okupowanych państwach zachodnich.

Dla mieszkańców miast każdy dzień niósł ze sobą ryzyko zatrzymania na ulicy i rewizji przez patrol, aresztowania lub schwywania w łapance, a w konsekwencji wywiezienia do obozu koncentracyjnego lub śmierci.

ŹR. 3. Kamień na kamieniu nie został

Anna Janko tak opisała pacyfikację wsi Sochy koło Zamościa 1 czerwca 1943 r.:

1 Biorę za rękę brata i siostrę, i idziemy ścieżką
do drogi. Mijamy tatę. Leży na plecach
i ma z prawej strony marynarki dziurkę,
tam gdzie wleciała kula. Pomyślałam
5 właśnie to: tamtędy wleciała kula. [...] Kiedy więc dziecku zabijają na jego
oczach rodziców, to jakby świat zabijali,
razem ze słońcem, księżycem, drzewem,
polem, zeszytem, lalką. Nawet jeśli przeżył
10 dziadek, brat i siostra, to oni już będą
całkiem inni, jakby przyszli z za końca
czasu. I żadne rzeczy nie wrócą tam,
gdzie były, nawet jeśli pozostaną w swoim
kształcie. Ale nie pozostały, w Sochach
15 kamień na kamieniu nie został. Tylko niebo
i ziemia...

A. Janko, *Mala zagłada*, Kraków 2015, s. 330–336.

← **IL. 4.** Tramwaj linii „0” w Warszawie. Na okupowanych terenach Polski istniały tramwaje, kawiarnie, kina, ławki parkowe i place zabaw przeznaczone tylko dla Niemców.

Atak na polską inteligencję i kulturę

Już od początku wojny Niemcy prowadzili politykę niszczenia polskiej kultury oraz eliminacji elit (Akcja AB, patrz: rozdz. 1.1). Zlikwidowali także polskie szkoły średnie i wyższe, a w szkołach podstawowych pozwolili jedynie na naukę pisania, czytania i liczenia. Pod karą śmierci zabroniono posiadania radiodbiorników. Wszelkie wiadomości były przekazywane przez głośniki uliczne lub wydawane po polsku gazety (tzw. gadzinówki). Oba środki przekazu były pod ścisłą kontrolą okupanta. Muzea i biblioteki zostały zamknięte, a część ich zbiorów zniszczono lub wywieziono do Rzeszy.

Polacy na różne sposoby przeciwstawiali się tym działaniom, m.in. przez organizowanie tajnego nauczania obejmującego wszystkie poziomy szkół czy ratowanie ważnych dla polskiej kultury dzieł sztuki i zabytków. Symbolem tego oporu było ukrycie przed Niemcami i przechowanie przez całą okupację obrazu *Bitwa pod Grunwaldem* Jana Matejki.

Życie w krajach walczących z Niemcami

Wojna wpłynęła także na życie ludności w krajach, które znalazły się w stanie wojny z Niemcami. W Wielkiej Brytanii ludność cywilna była narażona na bombardowania. Wiele miast uległo częściowemu zniszczeniu. Coraz więcej kobiet musiało zastępować służących w wojsku mężczyzn w fabrykach, stoczniach czy pracy na roli. Szybko pojawiły się również problemy z zaopatrzeniem.

Po ataku Niemiec na ZSRS Stalin zwrócił się do ludności z apelem o pełną mobilizację do „obrony ojczyzny”. Aby zwiększyć skuteczność apelu, stosowano także przymus i surowe kary. Wysiłek wojenny prowadził jednak do problemów z zaopatrzeniem, powszechnie zmagano się z głodem i chorobami. Szczególnie trudne warunki panowały w Leningradzie (dziś Sankt Petersburg), obleganym przez wojska niemieckie od września 1941 r. do stycznia 1944 r. Zgodnie z planami Niemców ludność miasta miała w wyniku blokady wymrzeć z głodu. Stalin nie pozwolił poddać tego miasta, mimo tragicznego położenia znajdującej się w nim ludności cywilnej. W czasie oblężenia i blokady miasta z powodu głodu, chorób i ran zmarło ponad milion mężczyzn, kobiet i dzieci.

↑ **IL. 5.** Leningrad w 1943 r. Kobiety starające się wykroić mięso z martwego konia.

ŹR. 4. Głód

Jelena Michajłowna Nikitina tak pisała o głodzie podczas blokady Leningradu:

- 1 Trzeba było jeść to, co akurat wpadło w ręce. Przypominam sobie, jak kiedyś wróciłam do domu i musiałam coś zjeść! [...] Obok małego piecyka 5 leżał jeden czy dwa kawałki drewna.

Wzięłam więc jeden (to była sosna) i gryzłam go, bo moje młode zęby chciały coś gryźć. Strasznie mi się chciało jeść! Gdy gryzłam 10 ten kawałek drewna, wypłynęła z niego żywica. Zapach żywicy sprawił mi przyjemność, bo miałam przynajmniej coś, co mogłam gryźć. Trzeba było coś jeść, bo inaczej śmierć

15 głodowa była nie do uniknięcia, a to było jeszcze gorsze niż umrzeć podczas ostrzału. Śmierć głodowa jest straszną śmiercią.

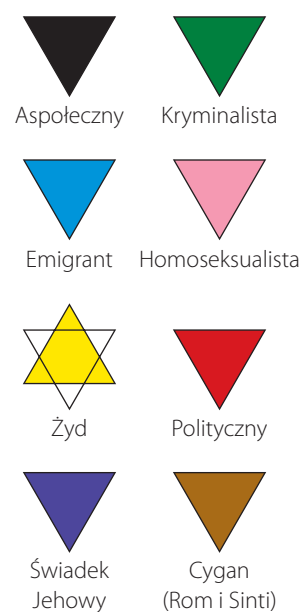
Blockadebuch Leningrad 1941–1944, red. A. Adamowitsch, D. Granin, Berlin 2018, s. 60.

1. Przedstaw politykę okupantów na wschodzie Europy i porównaj ją z działaniami w Europie Zachodniej i Północnej. Wykorzystaj **IL. 3.**, **IL. 4.** oraz **ŹR. 3.** Przedstaw przyczyny takiej polityki. Wykorzystaj w tym celu informacje z rozdz. 1.1.
2. Na podstawie tekstu podręcznika wyjaśnij, dlaczego okupant prześladował polskie elity i chciał zniszczyć polską kulturę.
3. Powiedz, jak wojna zmieniła warunki życia w krajach okupowanych oraz tych, które znalazły się w stanie wojny z Niemcami, ale nie zostały przez nich zajęte. Wykorzystaj tekst podręcznika oraz **IL 5.** i **ŹR. 4.**

↑ **IL. 6.** Niemiecki obóz koncentracyjny i zagłady Auschwitz-Birkenau, 1945 r.

↑ **IL. 7.** Oznaczenia kategorii więźniów osadzonych w obozach koncentracyjnych. Dodana na trójkącie litera symbolizowała przynależność narodową więźnia.

Od obozów koncentracyjnych do obozów zagłady

Od momentu dojścia do władzy w styczniu 1933 r. naziści rozpoczęli budowę w Niemczech pierwszych obozów koncentracyjnych. Osadzeni tam więźniowie byli pozbawieni wszelkich praw i narażeni na samowolę oraz brutalność strażników.

W czasie II wojny światowej na całym obszarze zajęтым przez Niemców powstały w sumie 22 obozy koncentracyjne. Obok głównych obozów istniało też ok. 1200 obozów dodatkowych, w których więźniowie pracowali na potrzeby niemieckiego przemysłu zbrojeniowego. Od końca 1941 r., przeważnie na okupowanych ziemiach polskich, powstały specjalne obozy zagłady, w których masowo zabijano ludność żydowską.

W trakcie wojny warunki życia w obozach uległy pogorszeniu. Bardzo ciężka praca, brak żywności i samowola strażników w karaniu więźniów należały do codzienności. Niewiele osób zwalniano z obozów. Od wiosny 1941 r. rozpoczęły się systematyczne mordy na więźniach dokonywane przez strażników i personel obozowy. Lekarze przeprowadzali brutalne eksperymenty medyczne, które prawie zawsze kończyły się dla uwięzionych śmiercią w strasznych męczarniach. Najmniejsze szanse przeżycia mieli więźniowie należący do narodów słowiańskich, Sinti i Romowie (Cyganie) oraz Żydzi, którzy znajdowali się na samym dole rasistowskiej hierarchii uwięzionych.

Auschwitz-Birkenau

Największym w Europie kompleksem obozów koncentracyjnych były stworzone wiosną 1940 r. w pobliżu Oświęcimia obozy Auschwitz I–III i należące do nich podobozy. W podstawowym obozie (Auschwitz I) pracę przymusową wykonywali więźniowie polityczni, głównie Polacy, oraz sowieccy jeńcy wojenni. W 1941 r. przeprowadzono tam pierwsze masowe mordy z użyciem gazu. W Birkenau, czyli Auschwitz II, znajdował się obóz zagłady, w którym zamordowano Żydów z całej Europy, ale też Sinti i Romów – łącznie ponad milion osób. W obozie pracy Monowitz, czyli Auschwitz III, więźniowie musieli wykonywać pracę przymusową dla niemieckiej firmy IG Farben. Większość robotników ze względu na wyniszczenie i katastrofalne warunki była po 3–4 miesiącach pracy u kresu sił. Członkowie SS mordowali ich później w komorach gazowych Auschwitz-Birkenau. Duży obóz koncentracyjny, przemianowany później na obóz zagłady, powstał również na Majdanku koło Lublina.

ŻR. 5. „Wyście stąd jest jedno: przez komin krematorium”

Wspomnienia Józefa Paczyńskiego, który przebywał w Auschwitz w latach 1940–1945:

- 1 „Wysiadać!” – krzykliwi hitlerowcy i jak idzie kopali tych, co się nawinęli. Przeprowadzili nas do ogrodzenia, ustawili w szeregu, policzyli, sprawdzili.
- 5 Esesmanom pomagali jacyś dziwni ludzie – jak się potem okazało, zawodowi przestępcy, których komendant obozu, Höß (czytaj: hess),

- przywoził sobie z niemieckiego więzienia. Zaczął do nas przemawiać oficer SS, Karl Fritzsch [czytaj: frycz]. Mówi: „Wy sobie nie zdajecie sprawy, gdzie jesteście. To nie jest sanatorium, a niemiecki obóz koncentracyjny”. [..]
- 15 Zawsze, kiedy prowadzę spotkania o Auschwitz z Niemcami, podkreślam to. Trzeba dbać o to, żeby reszta świata pamiętała, że to był niemiecki obóz. Żeby nikt nigdy nie pomyślał ani nie powiedział, że polski. Dlatego zawsze

przytaczam słowa tego esesmana. Co jeszcze powiedział? Powiedział: „Tu się żyje najwyżej trzy miesiące, a jeśli są wśród was Żydzi lub księża, to będą żyć najwyżej sześć tygodni. Wyście stąd jest jedno: przez komin krematorium”.

<http://www.gazetakrakowska.pl/artukul/3308494,byly-wiezien-auschwitz-caly-czas-bylem-na-krawedzi-zycia-codziennie,id,t.html>; dostęp: 1.06.2019.

Marsze śmierci i wyzwolenie obozów

Wraz ze zbliżaniem się Armii Czerwonej oddziały SS likwidowały istniejące w Europie Wschodniej i Środkowowschodniej obozy koncentracyjne i obozy zagłady, aby zatrzeć ślady ludobójstwa. Część więźniów przetransportowano do innych obozów, zlokalizowanych na terenie Niemiec. Pozostałych zmuszono do wyruszenia o własnych siłach do obozów położonych na terenach zachodnich. Więźniowie tworzyli makabryczne pochody, które nazwano marszami śmierci.

Wielu z nich było zbyt wycieńczonych, aby przetrwać tę wędrówkę. Gdy 27 stycznia 1945 r. żołnierze Armii Czerwonej wyzwolili kompleks obozów w Auschwitz, zostali tam tylko 7000 więźniów, z których wielu zmarło w następnych dniach. W ostatnich miesiącach wojny Sowieci i alianci zachodni wyzwolili wszystkie pozostałe obozy i przebywających tam więźniów.

↑ **IL. 8.** Obóz koncentracyjny Auschwitz-Birkenau, baraki dla więźniów; kadr z sowieckiego filmu z 27 stycznia 1945 r.

ŹR. 6. Więzień Alfred Kantor przedstawia warunki panujące w obozie Auschwitz

Alfred Kantor, który dobrowolnie podążył za swoją matką i przyjaciółką Evą Glauber do Auschwitz-Birkenau, tak zapamiętał warunki obozowe:

- 1 Głównym celem wydawała się „eksterminacja przez pracę” – chodziło o to, by pozwolić więźniom możliwie szybko zapracować się na śmierć. Zawdzięczałem to tylko mojemu wyjątkowemu szczęściu, że moje siły jeszcze mnie wtedy całkowicie nie opuściły. Po około dwunastu
- 5 tygodniach w Auschwitz otrzymałem paczki żywnościowe od mojej siostry Mimi. [...]
- Na początku czerwca zaczęły krążyć pogłoski, że osobom, które tak jak my przyjechały w grudniu do Auschwitz, upłynął „okres sześciomiesięczny” i grozi zagazowanie w ciągu dwóch tygodni. [...]
- 10 czerwca 1944 r. Niemcy doznały szeregu poważnych ciosów: los wojny się zmienił. Jedną z głównych fabryk paliw syntetycznych, ogromny obiekt przemysłowy w Schwarzeheide (czytaj: szwarchaide), została poważnie uszkodzona w wyniku bombardowania. Esesmani w Auschwitz najwyraźniej otrzymali instrukcje, zgodnie z którymi natychmiast mieli
- 15 zorganizować siły robocze, niezbędne do odbudowy fabryki. Zebrano nas przed jednym z baraków. Wszyscy, którzy byli młodzi i silni, zostali wybrani do pracy.

A. Kantor, *Das Buch des Alfred Kantor*, Frankfurt a. M. 1987.

ŹR. 7. Wyzwolenie?

Urodzony w listopadzie 1928 r. w Rzymie Piero Terracina w maju 1944 r. razem ze swoimi braćmi został wywieziony do Auschwitz. Tak opisuje swoją reakcję na widok pierwszego sowieckiego żołnierza 27 stycznia 1945 r.:

- 1 No cóż. Pamiętam, że nie było wtedy żadnego wiwatowania, entuzjazmu, absolutnie nic. Całkowita obojętność, ja... nikt z nas nie był w stanie z czegoś
- 5 kolwiek się radować. [...]
- Ale tak było ze wszystkimi. Potrzeba było czasu, by zdać sobie sprawę, co się stało, że praktycznie się skończyło, że możemy przynajmniej mieć odrobinę
- 10 nadziei. Tak wszyscy reagowali. To znaczy całkowitą obojętnością. Dopiero później, ale musiało upłynąć dużo czasu, by ktoś... zaczął płakać... choć jeden z nas...

J.-D. Steinert, *Holocaust und Zwangsarbeit: Erinnerungen jüdischer Kinder 1938-1945*, Essen 2018, s. 359.

1. Powiedz, w jakim celu Niemcy tworzyli obozy koncentracyjne.
2. Na podstawie **IL. 7.** wyjaśnij, na jakie kategorie byli dzieleni więźniowie osadzeni w obozach.
3. Wyjaśnij własnymi słowami, na czym polegała eksterminacja przez pracę. Wykorzystaj tekst autorski i **ŹR. 6.**
4. Porównaj relacje przedstawione w **ŹR. 5.** i **ŹR. 6.** i powiedz, które wydarzenia zostały najlepiej zapamiętane przez ich autorów.
5. Na podstawie tekstu podręcznika i **ŹR. 7.** powiedz, jakie znaczenie miał dzień 27 stycznia 1945 r. dla więźniów Auschwitz i jakie znaczenie ma dzisiaj.
6. Przygotuj prezentację o powstaniu, działalności i obecnym statusie KL Auschwitz. Wyjaśnij w niej, jakie znaczenie ma pamięć o tym miejscu?

Praca przymusowa

W czasie wojny w Niemczech brakowało rąk do pracy, ponieważ wielu mężczyzn przebywało na froncie. Dlatego też Niemcy pod przymusem sprowadzali z okupowanych krajów do III Rzeszy coraz większą liczbę zdolnych do pracy mężczyzn i kobiet. W większości byli to cywile i jeńcy wojenni, ale wykorzystywano w ten sposób także więźniów obozów koncentracyjnych. Robotników kierowano głównie do prac w gospodarstwach rolnych oraz w zakładach zbrojeniowych. W sumie w latach 1939–1945 przebywało w Niemczech ok. 13,5 mln robotników przymusowych. Kolejne miliony kobiet i mężczyzn pracowały przymusowo na terenach okupowanych. Bez nich Niemcy nie zdołałyby prowadzić wojny, tylko w ten sposób bowiem można było zapewnić ogromną produkcję zbrojeniową oraz wystarczające zaopatrzenie w żywność. Wyczerpująca praca przymusowa była jeszcze jednym zbrodniczym sposobem na eksterminację osób uznanych za „niepełnowartościowe”.

W ZSRS w czasie wojny także istniał system pracy przymusowej, do której zmuszono nie tylko więźniów GUŁagów, ale też kobiety i dzieci – musiały one zastąpić w fabrykach i kolchozach miliony mężczyzn, wysłanych na front.

← **IL. 9.** Robotnica przymusowa w fabryce zbrojeniowej. Naszywka OST wskazuje na jej pochodzenie ze Wschodu. Zdjęcie prawdopodobnie z 1943 r.

TN. 1. Los robotników przymusowych w III Rzeszy

Niemiecki historyk Arnulf Scriba tak opisywał życie robotników:

1 Zagraniczni robotnicy mieli zostać odseparowani od ludności niemieckiej. Obiekty publiczne, takie jak kina lub baseny, były dla nich niedostępne. Większość robotników przymusowych mieszkała w obozach, których w Niemczech było około 30 000 i w których, w zależności od rodzaju pracy i pochodzenia robotników, 5 panowały różne warunki. Im niżej „zagraniczni pracownicy” plasowali się w nazistowskich kategoriach rasowych, tym gorsze były warunki ich życia. Sposób traktowania, zakwaterowanie, rodzaj zatrudnienia, racje żywnościowe i płace pracowników 15

z Europy Północnej i Zachodniej były znacznie wyższe niż w przypadku tych ze Wschodu. Racje żywnościowe 20 mieszkańców Europy Zachodniej równe były niemal racjom przysługującym Niemcom. Niedostateczne wyżywienie i maltretowanie przez niemieckich brygadystów stanowiły chleb powszedni dla 25 większości robotników przymusowych pochodzących z Europy Wschodniej i zatrudnianych w miastach. Wielu z nich zmarło z powodu warunków 30 pracy. Na wsi z kolei zasady i przepisy obowiązujące wobec robotników przymusowych nie zawsze były stosowane w praktyce. Na wsi, gdzie mniej 35 więcej połowa wszystkich robotników przymusowych zatrudniona była

w rolnictwie, mobilność i swoboda były znacznie większe, a w wielu przypadkach robotnicy integrowali się z [niemieckimi] rodzinami. Należało 40 przy tym zapobiegać kontaktom seksualnym, przede wszystkim pomiędzy „obcymi narodowościowo podludźmi” a Niemcami. Dla „robotników wschodnich” i dla Polaków, ale także dla Niemców już samo podejrzenie 45 o stosunek seksualny zwykle prowadziło do surowych kar, a nawet egzekucji. Mimo to robotnice przymusowe cierpiały z powodu molestowania 50 seksualnego i gwałtów.

<https://www.dhm.de/lemo/kapitel/der-zweite-weltkrieg/industrie-und-wirtschaft/zwangsarbeit.html>; dostęp: 1.06.2019.

ŻR. 8. Perspektywa ofiary

Polka Maria Klima miała 14 lat, kiedy wywieziono ją do Niemiec. Pytana w 2001 r., jak wyglądało jej życie, odpowiedziała pytaniami:

1 Czy kiedykolwiek spaliście w brudnym łóżku, na które padał śnieg? Czy ktoś uderzył was w twarz za to, że podnieśliście jabłko z ziemi? Czy kąpałiście się kiedykolwiek razem z 20 osobami w wieku od 14 do 40 lat? Czy spędziliście kiedykolwiek wigilię w obozie? Mogłabym takich 5 pytań zadać o wiele więcej.

„Metzinger Volksblatt”, nr 153, 6 lipca 2001.

ŻR. 9. Perspektywa sprawców

Urzędowy okólnik z 21 lutego 1940 r.:

1 Każdy członek naszego narodu musi zdawać sobie sprawę, że Polacy są obywatelami wrogiego państwa i przynależą do poziomu kulturowego leżącego daleko poniżej niemieckiej ludności wiejskiej. Każdy rolnik 5 i każda rolniczka musi zachowywać władcą pozycję, którą Niemiec zajmuje wobec Polaka.

A. Schäfer, *Zwangsarbeiter im Gau Württemberg-Hohenzollern 1939–1945*, Berlin, Freie Univ., rozpr. dok. 1997, s. 25.

↑ M.1. Robotnicy przymusowi w III Rzeszy w latach 1939–1945.

PRZESZŁOŚĆ W TERAŹNIEJSZOŚCI

↑ IL. 10. Walentyna w czasie wojny.

Walentyna K. urodziła się w 1928 r. na Białorusi. Jej matka w czasie wojny pomagała partyzantom. W lutym 1944 r. obie zostały aresztowane. Walentyna była torturowana podczas przesłuchania, a po kilku dniach wywieziono ją na przymusowe roboty do Niemiec. Do końca wojny pracowała jako pomoc kuchenna w Reutlingen. Do Mińska powróciła w 1945 r. Jej matkę także wywieziono na roboty przymusowe na tereny okupowanej Francji.

Walentyna należy do tej grupy robotników przymusowych, którzy za pracę przymusową i doświadczone krzywdy otrzymali po kilkudziesięciu latach odszkodowanie finansowe. Wpłaty te były możliwe dzięki działalności Fundacji „Pamięć, Odpowiedzialność i Przyszłość”. Część pieniędzy Fundacji pochodziła od niemieckich przedsiębiorstw, w tym również tych, które podczas II wojny światowej wykorzystywały robotników przymusowych. Pozostałą część środków przeznaczył na potrzeby Fundacji rząd Republiki Federalnej Niemiec. W latach 2000–2007 wypłacono w sumie 4,7 mld euro odszkodowań. Otrzymało je blisko 1,7 mln (z 13,5 mln) byłych robotników przymusowych.

↑ IL. 11. Walentyna w 2005 r. w Mińsku.

1. Na podstawie tekstu podręcznika opracuj hasło encyklopedyczne „robotnik przymusowy”.
2. Na podstawie M. 1. powiedz, z jakich terenów Europy byli pozyskiwani przez Niemców robotnicy przymusowi.
3. Na podstawie tekstu autorskiego powiedz, w jakim celu sprowadzano robotników przymusowych.
4. Omów warunki życia i pracy robotników przymusowych. Wykorzystaj tekst podręcznika, ŻR. 8. i ŻR. 9. oraz TN. 1.
5. Poszukaj informacji, według jakich kryteriów przyznawano po wojnie odszkodowania robotnikom przymusowym.
6. Zorganizujcie w klasie dyskusję na temat najbardziej odpowiedniej formy zadośćuczynienia dla byłych robotników przymusowych i więźniów obozów.

→ **IL. 12.** Ernest (Ernst) Wilimowski, urodzony na Górnym Śląsku reprezentant Polski w piłce nożnej, po wpisaniu na volkslistę grał w reprezentacji Niemiec i w niemieckich klubach. Na zdjęciu z listopada 1942 r. strzela bramkę dla TSV München 1860 w Pucharze Niemiec.

Górny Śląsk i Pomorze pod niemiecką okupacją

Już w październiku 1939 r. Hitler zdecydował, aby część ziem zachodniej Polski wcielić w granice Rzeszy. W ten sposób do Niemiec przyłączono Pomorze Gdańskie, Wielkopolskę (razem z Łodzią i ziemiami wokół niej) oraz polską część Górnego Śląska.

Tereny te miały stać się znów niemieckie, w związku z tym na szeroką skalę realizowano tam politykę germanizacyjną. Pierwszym krokiem była decyzja o wypędzeniu z tamtych ziem Żydów i części Polaków. Mieli oni opuścić swoje domy i przenieść się do Generalnego Gubernatorstwa. Pozostałą ludność zmuszono do wpisania się na volkslistę, z tym że na Górnym Śląsku i Pomorzu robiono to automatycznie, bez pytania o zgodę. W ten sposób okupanci sami decydowali, które z osób będących do 1939 r. obywatelami polskimi powinny otrzymać niemieckie obywatelstwo, a które nie. Ci, którzy odmówili, narażali się na utratę majątku, wywiezienie do obozu koncentracyjnego, a nawet na karę śmierci. Wprowadzono także zakaz używania w urzędach języka polskiego.

Osoby, którym przyznano obywatelstwo niemieckie, podlegały obowiązkowi służby w Wehrmachcie. Umożliwiło to wcielenie siłą do armii niemieckiej od 350 tys. do 500 tys. byłych obywateli polskich zamieszkałych na tych terenach.

ŹR. 10. W niemieckim mundurze

Relacja gefrajtra Bolesława Dorskiego o służbie w Wehrmachcie:

1 Nadszedł 11 lipca [1942 r.], dzień odjazdu poborowych z Gniewu i okolicy. Już blisko dziesiątej rano obraz miasteczka zmienił się nie do poznania. Z każdej ulicy i prawie z każdego domu wychodzili młodzi ludzie z tobołkami pod pachą. [...] Zdążający na dworzec w towarzystwie matek, żon z dziećmi, przyjaciół i kolegów obojga płci, odziani w swe najlepsze ubrania, już teraz bez żadnego skrępowania rozmawiali głośno po polsku, może po raz pierwszy od trzech lat, nie zwracając w tej chwili uwagi na Niemców ani przedstawicieli władzy, wyległych na ulicę miasteczka. [...]

Pociąg nieznacznie ruszył, a tłum żegnających szedł wzdłuż wagonu, zamieniając ostatnie słowa pożegnania i ostatnie spojrzenia. W tej chwili jakiś głos kobiecy zaintonował „Serdeczna Matko”. Pieśń została natychmiast podchwyciona przez żegnających, ale trwało to tylko kilka sekund, gdy z głębi wagonu zabrzmiał potężny męski głos, który przejął już dalsze słowa, zmieniając na „Boże coś Polskę”: z kilku setek piersi popłynęła pieśń skargi, pieśń bólu i nadziei. [...] Jeszcze z daleka słychać było „Jeszcze Polska...”. Jakimże paradoksem było słyszeć poborowych do Wehrmachtu, śpiewających polski hymn narodowy. [...] Mieliśmy wśród nas czterech młodych gdańszczan, którzy od pierwszej

chwili trzymali się razem, odcinając się od reszty. My Pomorzacy, nie zwracając zupełnie uwagi na ich obecność wśród nas, prowadziliśmy po polsku nasze rozmowy [...]. W pewnej chwili, [...] gdy jak zwykle nasze rozmowy prowadziliśmy po polsku, któryś z gdańszczan zwrócił się do jednego z naszych kolegów z dość ostrą uwagą, że rozmowy po polsku nie są dozwolone i jako niemieccy żołnierze, powinniśmy rozmawiać jak należy, po niemiecku. [...]

<http://www.wehrmacht-polacy.pl/relacja2.html>;
dostęp: 30.11.2017.

Życie ludności cywilnej w Niemczech w czasie wojny

Dla Niemców pierwsze lata wojny nie przyniosły istotnych zmian w życiu codziennym. Zwycięskie kampanie wzbudzały w dużej części społeczeństwa coraz większy entuzjazm. Walki toczyły się poza granicami Rzeszy. Zakup żywności i ubrań był wprawdzie reglamentowany, ale wskutek wyzysku państw okupowanych początkowo nie występowały poważniejsze problemy z zaopatrzeniem. Jedynie informacje o poległych żołnierzach przypominały, że toczy się wojna. Z czasem wielkość strat na froncie sprawiła, że do wojska powoływano poborowych z coraz młodszych roczników.

Od 1942 r., kiedy Wehrmacht zaczął ponosić coraz większe porażki na froncie wschodnim, sytuacja zaczęła się zmieniać. Z kolei alianci zachodni przystąpili do strategicznych nalotów bombowych – najpierw na niemieckie ośrodki przemysłowe i wojskowe, potem także na miasta. W bombardowaniach tych, nazywanych nalotami dywanowymi, uczestniczyły setki samolotów. Miały zniszczyć niemiecki przemysł i złamać morale niemieckiego społeczeństwa. Wykorzystywano w nich bomby zapalające, które powodowały tzw. burze ogniowe i niszczyły całe dzielnice miast. W sumie w latach 1942–1945 w nalotach dywanowych zginęło ponad 600 tys. cywilów.

↑ **IL. 13.** Ruiny Drezna po nocnych nalotach na miasto, które odbyły się między 13 a 15 lutego 1945 r., zdjęcie z marca 1945 r.

ŻR. 11. Nalot na Duisburg

Edith Ruhöfer (czytaj: ruhefer), która w czasie nalotu w październiku 1944 r. miała 14 lat, tak wspominała w 2011 r. tamto wydarzenie:

1 Reflektory przeciwlotnicze na niebie,
i od razu Flaki [skrót od Flugabwehrkanone – artyleria przeciwlotnicza] [...] strzelają salwami w niebo – wumm – wumm
5 – wumm...! O wiele za późno zawyły syreny. Słychać już było ciężko załadowane bombowce. Próba dotarcia do schronu podziemnego była już ryzykowna. Mimo to ludzie biegli. Potem potworny
10 świst bomby... rzucić się na ziemię...

czekać na detonację... wstać... biec dalej, i znowu świst, i znowu rzucić się na ziemię... przeczekać detonację i biec dalej... Wstrząsające krzyki jakiegoś
15 dziecka z sąsiedztwa [...]. Wyrwało się z ręki matki i krzycząc, biegło dalej, aż trafił je śmiertelny odłamek. W strachu prawie nikt nie zwrócił na to uwagi, wszyscy starali się ratować, aż dotarli do dających ochronę
20 sztolni pod mostem kolejowym.

E. Ruhöfer, *Luftangriffe auf Duisburg*, <https://www.dhm.de/lemo/zeitzeugen/edith-ruhoefer-luftangriffe-auf-duisburg.html>; dostęp: 1.06.2019.

1. Na podstawie tekstu autorskiego oraz **ŻR. 10.** przedstaw politykę niemiecką na ziemiach wcielonych do III Rzeszy.
2. Na podstawie **ŻR. 11.**, **IL. 12.** i **IL. 13.** oraz tekstu podręcznika omów życie ludności cywilnej w Niemczech w czasie II wojny światowej.